

УДК: 343.137

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.12>

ЗАСТАВА ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Ільченко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4885-2205>

Шульга М.О.,
студентка
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Ільченко О.В., Шульга М.О. Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні: процесуально-правові аспекти.

У статті розглянуто роль та значення застави як запобіжного заходу в кримінальному провадженні. Досліджено процесуальні та правові аспекти застосування цього запобіжного заходу, а також розглянуто проблеми, що виникають у зв'язку з його застосуванням. Детально проаналізовано процесуальні та правові аспекти застави, зокрема її призначення, механізми застосування та обмеження.

Зосереджено увагу на дослідженні механізмів визначення застави, її ролі у попередженні злочинів та впливу на кримінальне провадження. Проаналізовано процедури призначення застави з урахуванням ризиків, що виникають через можливе необережне чи несправедливе застосування цього запобіжного заходу. Узятю до уваги ризику, пов'язані з можливим неправильним чи необґрунтованим використанням цього запобіжного заходу. Виявлені можливі недоліки у призначенні застави, які можуть призвести до порушення прав особи, підозрюваної у злочині.

Описано необхідність удосконалення законодавства для визначення процедур встановлення легальності походження заставних коштів, що є актуальним питанням у кримінальному провадженні. Зокрема, звернута увага на рішення Європейського суду з прав людини в справі «В. проти Швейцарії» щодо відмови у застосуванні застави в разі, якщо особа, яка пропонує кошти, не забезпечує відповідних доказів їх легальності.

Для забезпечення прозорості та ефективності запобіжних заходів важливо встановити механізми перевірки походження коштів, використовуваних як застава. Це сприятиме уникненню ситуацій, де джерело коштів залишається невідомим або коли особа, яка вносить заставу, має сумнівну репутацію, що може порушити законність цих коштів.

Висвітлено проблеми у застосуванні застави, таких як можливість дискримінації, відсутність однакового стандарту призначення, а також можливість використання застави для тиску на підозрюваних чи обвинувачених.

Акцентовано увагу на важливості збалансованого підходу до застосування застави у кримінальному провадженні, де враховуються індивідуальні обставини кожної справи та забезпечується рівновага між інтересами правосуддя та захистом прав підозрюваних чи обвинувачених осіб.

Зроблено висновки та запропоновано рекомендації для вдосконалення законодавства та практики застосування застави, спрямовані на підвищення ефективності правосуддя та забезпечення рівних умов для усіх учасників кримінального процесу. Аналіз може слугувати основою для подальших досліджень та поліпшень у цій сфері.

Ключові слова: застава, запобіжні заходи, кримінальне провадження, розмір застави, походження коштів.

Ilychenko O.V., Shulha M.O. Bail as a preventive measure in criminal proceedings: procedural-legal aspects and issues.

The article examines the role and significance of bail as a preventive measure in criminal proceedings. Procedural and legal aspects of applying this preventive measure are explored, along with the problems arising from its use. Procedural and legal aspects of bail, including its designation, application mechanisms, and limitations, are analyzed in detail.

The study focuses on exploring the mechanisms for determining bail, its role in preventing crimes, and its impact on criminal proceedings. The procedures for bail assignment are analyzed, taking into account the risks arising from possible careless or unfair application of this preventive measure. Risks associated with potential improper or unjustified use of this measure are considered. Identified flaws in assigning bail could lead to violations of the rights of individuals suspected of crimes.

The necessity to refine legislation for determining procedures to establish the legality of pledged funds is highlighted, which is an important issue in criminal proceedings. Specifically, attention is drawn to the European Court of Human Rights decision in the case «V. v. Switzerland» regarding the refusal to apply bail if the individual providing funds fails to provide adequate evidence of their legality.

To ensure transparency and effectiveness of preventive measures, it is essential to establish mechanisms to verify the origin of funds used as bail. This would prevent situations where the source of funds remains unknown or when the individual offering bail has a questionable reputation that could compromise the legality of the funds.

Issues in bail application, such as the potential for discrimination, lack of a uniform assignment standard, and the possibility of using bail to pressure suspects or defendants, are discussed.

Emphasis is placed on the importance of a balanced approach to bail application in criminal proceedings, considering the individual circumstances of each case and maintaining a balance between the interests of justice and the protection of the rights of suspects or defendants.

Conclusions and recommendations are made to improve legislation and practices related to bail application, aiming to enhance judicial efficiency and ensure equal conditions for all participants in criminal proceedings. The analysis could serve as a basis for further research and improvements in this field.

Key words: Bail, precautionary measures, criminal proceedings, amount of bail, origin of funds.

Постановка проблеми. У сучасному контексті кримінального правосуддя, застава як запобіжний захід виконує важливу роль у забезпеченні відповідності закону та запобіганні можливих злочинів.

Цей запобіжний захід базується на принципах економічної відповідальності і моральних зобов'язань підозрюваних чи обвинувачених перед особами, які виступають як заставадавні.

Процесуально-правові аспекти застосування застави в кримінальному провадженні розглядаються як важливий механізм, спрямований на баланс між захистом суспільства від злочинності та забезпеченням прав людини на справедливий судовий процес.

У процесі розгляду кримінальних справ, застава є одним із запобіжних заходів, за допомогою якого особа, підозрювана у вчиненні злочину, може звільнитися за певних умов до розгляду справи у суді. Цей захід базується на ідеї гарантування відповідальності підозрюваного, уникнення втрати коштів сторонами, які виступають заставадавцями, та утримання особи в межах кримінального провадження.

Застосування застави у кримінальному судочинстві супроводжується проблемами. Однією з центральних проблем є відсутність чітких критеріїв встановлення розміру застави та перевірки легальності походження коштів. Це може створювати можливості для тиску на підозрюваних чи обвинувачених.

Іншою важливою проблемою є недостатність збалансованого підходу до визначення застави, врахування індивідуальних обставин та матеріального стану заставадавця. Це може впливати на справедливість судового процесу та створювати небезпеку недостатнього забезпечення прав тих, хто залучений до кримінальної справи.

Проблематика застосування застави в кримінальному судочинстві вимагає уваги та ретельного вирішення відповідно до визначених принципів правосуддя та забезпечення балансу інтересів всіх сторін, які беруть участь у цьому процесі.

Стан опрацювання цієї проблематики. Ознайомлення зі змістом останніх наукових публікацій і досліджень свідчить, що дослідженням застави як запобіжного заходу у кримінальному провадженні, її процесуально-правових аспектів та проблематики, займалися такі вчені як: П.Д. Денисюк, В.О. Рибалко, Р. Шай, Г.М. Куцкір, П.М. Маланчук, М. Гранкін, О. Гречишнікова, Т. Донченко, М. Капінус, П. Митник, Г. Попов, Б. Пошва, М. Розін, В. Руднев, Л. Трунова, С. Чельцов, В.Г. Крайнюк.

Метою статті є дослідження застави як запобіжного заходу в кримінальному провадженні, спрямоване на аналіз процесуально-правових аспектів застави та висвітлення проблем, які виникають при її застосуванні.

Виклад основного матеріалу. Особливу увагу привертають питання використання запобіжних заходів під час ведення кримінального провадження з метою запобігання злочинів та захисту прав та свобод інших осіб.

Запобіжні заходи – це один із видів заходів, які забезпечують кримінальне провадження. Застава, відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, за умови звернення внесених коштів у доход держави у разі невиконання цих обов'язків [1].

Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні має свої визначені особливості та характеристики, передбачені відповідними нормами КПК України. Застосування цього заходу базується на кількох ключових принципах та критеріях.

По-перше, застава є результатом обгрунтованої підозри у вчиненні злочину та наявності ризиків, які дозволяють вважати, що обвинувачений може скоїти дії, передбачені законом. Це стає підставою для застосування застави як запобіжного заходу, спрямованого на запобігання можливих кримінальних правопорушень та захисту прав і свобод інших осіб.

По-друге, чинним законодавством України, встановлюється застосування застави як самостійного запобіжного заходу, так і альтернативи тримання під вартою.

По-третє, застава ґрунтується на майновій зацікавленості та моральному зобов'язанні підозрюваного перед заставодавцем. Це стосується випадків внесення підозрюваним визначеної грошової суми, що є визначеною рішенням суду.

Також важливим аспектом є можливість застосування застави як основного чи альтернативного запобіжного заходу. Ухвала слідчого судді може визначити заставу в якості альтернативи триманню під вартою.

Важливо зауважити, що застава застосовується незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину – вона охоплює всі категорії злочинів. Також законодавством передбачені обмеження щодо застосування застави під час кримінального провадження щодо проступків.

Як зазначає В.О. Рибалко розмір застави визначається в ухвалі слідчого судді, враховуючи обставини кримінального правопорушення, майновий та сімейний стан підозрюваного, а також ризики щодо можливих перешкоджань досудовому розслідуванню [2].

Крім того, закон передбачає можливість встановлення застави у розмірі, що перевищує максимальний, якщо менший розмір не здатний забезпечити виконання особою зобов'язань у випадку вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Розмір застави у кримінальному провадженні залежить від слідчого судді або суду, які враховують різні аспекти: характер злочину, особисті обставини підозрюваного або обвинуваченого та висновки щодо ризиків, передбачених у статті 177 КПК України. Відповідно до цих положень, розмір застави повинен забезпечити виконання обов'язків, покладених на підозрюваного або обвинуваченого, і не повинен завищувати його можливості.

У виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно [1].

Щодо предмету застави, важливо зазначити, що ним можуть бути лише кошти, тоді як інші матеріальні цінності, які належать заставодавцю на праві власності, не враховуються як предмет застави.

На сьогоднішній день є встановлені законом умови, в разі яких застава має бути повернена заставодавцю.

Передусім, варто зазначити, що застава може бути повернена, якщо немає підстав для застосування негативних наслідків для звернення застави в дохід держави, згідно з законодавством (частина восьма статті 182 КПК України). Це свідчить про те, що у випадку, коли відсутні об'єктивні підстави для збереження застави, вона може бути повернута особі, яка її внесла.

Другим важливим аспектом є те, що ухвала про застосування запобіжного заходу припиняє свою дію у зв'язку з закінченням строку її дії (згідно зі статтею 203 КПК України) або через набрання чинності іншим судовим рішенням – ухвалою про заміну запобіжного заходу. Це визначає, що у випадку зміни обставин або закінчення строку дії запобіжного заходу, застава може бути повернена заставодавцю.

Не останню роль відіграє погодження заставодавця щодо можливого звернення судом у майбутньому на виконання вироку у частині майнових стягнень. Це є важливим аспектом, оскільки заставодавець має право визначити свою позицію щодо можливості використання застави у подальших судових процедурах, забезпечуючи свої права та інтереси [3].

Варто зауважити, що одне з основних завдань кримінального провадження, як зазначено у Статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, полягає у захисті прав, свобод і законних інтересів усіх його учасників. Ця норма вказує на недопустимість процесуального тиску на будь-яку особу без належного обґрунтування. Питання належності та раціональності обмеження прав та свобод особи стає актуальним під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Національне законодавство, як і міжнародні норми у цій сфері, встановлюють перевагу альтернативних запобіжних заходів перед таким радикальним заходом, як утримання під вартою, надаючи перевагу заставі [4].

Проте, системний аналіз наукових поглядів і вітчизняної судової практики свідчить про наявність правових прогалин у певних аспектах застосування застави.

Однією з проблем, пов'язаною із застосуванням застави у кримінальному провадженні, є визначення розміру застави у кримінальних справах. Органи, які приймають рішення щодо цього запобіжного заходу, мають зважити, наскільки значущою є сума, яку можна стягнути з особи, яка просить про заставу. Однак ця сума повинна бути достатньою, але водночас не має порушувати фінансовий стан людини. Однак у законодавстві є нечіткість понять, а також існує суб'єктивність при їхній інтерпретації, що ускладнює процес визначення суми застави. Ці аспекти потребують науково обґрунтованих рекомендацій для створення більш чітких правил у визначенні розміру застави в кримінальних справах [5].

Так, у ч. 4 ст. 182 КПК підкреслюється, що розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього. Розмір застави визначається суддею, слідчим суддею з урахуванням характеру вчиненого злочину, даних про особу підозрюваного, обвинуваченого, майнового становища особи, що вносить заставу [1]. На практиці сума застави нерідко обирається довільно, не завжди враховуються матеріальні можливості підозрюваного, обвинуваченого, які не здатні внести зазначену суму. Трапляються випадки умисного встановлення таких сум в якості застави, які завідомо неможливі для осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності (що не сприяє їх звільненню в необхідних випадках з-під варти) [2].

Зважаючи на викладене, доцільно погодитися з думкою про те, що процес визначення розміру застави у кримінальних справах потребує більш детального й уважного розгляду. Важливо створити більш чіткі та однозначні критерії визначення суми застави, які б враховували не лише характер скоєного злочину та майнове становище особи, а й її реальні можливості щодо внесення встановленої суми.

Крім того, необхідно враховувати ризики, пов'язані з призначенням завищеної застави, так як це може призвести до ускладнення фінансового стану підозрюваного або обвинуваченого. Судді та слідчі судді повинні дотримуватися принципу пропорційності при призначенні розміру застави, щоб вона була достатньою для забезпечення виконання обов'язків, але не завдаючи надмірного фінансового навантаження особі, яка вносить заставу.

Також необхідно зазначити, що межі розміру застави залежать, зокрема, від ступеня тяжкості злочину, у вчиненні якого особа підозрюється/ обвинувачується. Причому у виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у таких межах не здатна забезпечити виконання

підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, покладених на нього обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, що перевищує встановлені в законі граничні розміри (ч. 5 ст. 182 КПК) [1].

Залишається не вирішеним питання стосовно перевірки законності походження грошей, що надходять як застава. У правовій літературі висловлюється необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом введення норм, спрямованих на з'ясування походження цих коштів. Прихильники такого підходу часто звертають увагу на рішення Європейського суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» № 14379/88 від 26 січня 1993 року [6]. В даному рішенні ЄСПЛ підтвердив правомірність рішень національних судів щодо відмови у застосуванні застави, якщо особа, яка пропонує внести заставу, не надає відповідних доказів, які підтверджують легальність походження відповідних коштів. Такі випадки можуть мати місце, наприклад, коли джерело походження коштів залишається невідомим або коли особа, яка вносить заставу, має спірну репутацію, наприклад, зв'язану з наркозалежністю. Ці обставини можуть стати підставою для відмови в застосуванні застави, особливо якщо існують сумніви щодо законності походження цих коштів.

Необхідність удосконалення норм законодавства для чіткого визначення процедур встановлення легальності походження заставних коштів є вельми актуальною. Важливо забезпечити правові механізми, які дозволять ефективно та справедливо визначати джерела коштів, що використовуються для застави, адже це сприятиме уникненню ситуацій та рішень, що можуть створити прецеденти для недоліків у правосудді.

Крім того, важливо забезпечити баланс між правами підозрюваного та потенційно ушкодженим суспільством. Такі запобіжні заходи повинні бути ефективними, але й справедливими, не завдаючи непередбачуваних труднощів особі, яка є учасником кримінального провадження, але має законне джерело коштів для застави.

Також висловлюється пропозиція розширити перелік об'єктів, які можуть вважатися заставою у понятті запобіжного заходу. У Польщі запобіжний захід у формі майнової поруки охоплює грошові кошти, цінні папери, рухоме майно та іпотеку на нерухоме майно. Казахстан дозволяє використовувати грошові кошти, цінності, рухоме та нерухоме майно. США розглядають грошові кошти як основну заставу, проте суд може встановити інші види застави, такі як нерухомість, для забезпечення з'явлення підозрюваного до суду або для продовження розслідування. У Хорватії предметом застави можуть бути гроші, цінні папери, цінні речі або інше майно, яке може швидко бути перетворене в готівку. Крім того, в Австрії застава обмежується грошовими коштами та цінними паперами [7].

Розширення переліку об'єктів, що можуть бути використані в якості застави, дає можливість більш гнучкого та ефективного застосування запобіжного заходу в залежності від конкретних обставин кожного випадку. Однак важливо забезпечити, щоб ці об'єкти були чітко визначені та дотримувалися принципів законності та справедливості.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що застава як запобіжний захід є важливим елементом у забезпеченні необхідної свободи підозрюваним або обвинуваченим, при цьому враховуючи загальний ризик вчинення злочинів та конкретний характер справи.

Вважаємо, що розмір застави у кримінальному провадженні відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та виконанні вимог правосуддя. Враховуючи важливість цього запобіжного заходу, визначення розміру стає складним завданням для слідчих суддів та судів, оскільки воно має враховувати не лише характер злочину, але й фінансовий стан та особисті обставини підозрюваного або обвинуваченого. Застава має бути достатньою, щоб забезпечити виконання встановлених обов'язків, але при цьому не може бути завищеною, адже це може створити фінансові труднощі для особи, яка її вносить.

До того ж, неоднозначність у визначенні критеріїв та процедур, які враховуються при призначенні застави, свідчить про потребу у додаткових стандартів та наукових рекомендацій у цій сфері. Це необхідний крок для забезпечення рівності перед законом та уникнення надмірного обмеження прав особи. Тому потрібно постійно удосконалювати механізми визначення розміру застави, враховуючи різноманітність обставин та конкретних ситуацій, що виникають у кримінальному провадженні. Це допоможе досягти більшої справедливості, адекватності та ефективності застосування запобіжного заходу у сучасних умовах правової дійсності.

Загалом питання застави як запобіжного заходу в кримінальному провадженні залишається актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 06.11.2023 р. URL: <http://surl.li/navm> (дата звернення: 19.11.2023).
2. Рибалко В. Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 130–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irch_2015_1_28 (дата звернення: 19.11.2023).
3. Маланчук П.М., Голованова В.І. Застава в системі запобіжних заходів чинного кримінально-процесуального законодавства України. *Правові горизонти*. 2018. № 10. С. 73–77. URL: <http://surl.li/ogzcp> (дата звернення: 19.11.2023).
4. Крайнюк В.Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві. *Юридичні науки*. Дніпро. 2013. Том 26. № 1. С. 401–407. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/1_2013/66.pdf (дата звернення: 19.11.2023).
5. Шай Р. Застава як один із видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми застосування. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки” Львів. 2022. № 3. С. 385–390. URL: <http://doi.org/10.23939/law2022.35.385> (дата звернення: 19.11.2023).
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «В проти Швейцарії» № 14379/88 від 26 січня 1993 року. URL: <https://rm.coe.int/16806f1116> (дата звернення: 19.11.2023).
7. Денисюк П.Д. Застава як запобіжний захід в кримінальному провадженні: окремі проблемні аспекти. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 171–178. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232415> (дата звернення: 19.11.2023).